

4.5

Museiassistent
Frk. Marg. Hald
Udtaget for
Hagerups

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

S. 21-40: M. Hald, Om Soveskik og Sengetøj
(foredrag holdt 28. aug. 1942 i
Dansk kulturhistorisk Museumsforenings
Aarsmøde i København)

BIND XV

JULI 1943

HÆFTE 1

H. HAGERUPS FORLAG — KØBENHAVN

om
sengetøj
s. 21 ft.

OM SOVESKIK OG SENGETØJ.

Af *Margrethe Hald**).

»... — vor Skrædder han er ej rig,
han har ingen Dynere at ligge paa,
han ligger paa det bare Straa.
... — vor Skrædder han er ej rig.«¹⁾

Saadan lyder en Strofe fra en gammel fynsk Vise, og hermed er allerede antydet, at man af Sengetøjet tog Skøn over den økonomiske Situation. En østjydsk Talemaade siger det endnu tydeligere:

»Mange Dynere og Dynevaar
er Velstandstegn i Bondens Gaard.«

Af nogle Skæmtedigte fra 1652 faar man ogsaa et Indtryk af det, som er Kendetegn paa Rigdom og Fattigdom:

»Naar sig et fattigt Barn paa skidet Stroe maalt' strække,
Da kund' jeg snorcke dict, de skulde mig tildække.«

og om en Vandringsmand lyder det:

»Hand kommer tjt i Hus beprydet op oc neder
oc blifver vel tracteert; til blød Sæng mand ham leeder:
Tjt kommer hand oc vel udi en stinckend' Næst (Rede),
hvor Bygbrod er hans Mad; oc Halm hans Sæng, den best'!«²⁾

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København den 28. August 1942.

¹⁾ Christine Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. IV Del S. 593. København 1919.

²⁾ H. W. Laurenberg: Fire Skjæmpte Dicte. (1652). S. 3 og 2.

Halmen som saadan har dog næppe været Armodstegn. Den har uden Tvivl oprindeligt dannet Underlag i Sengen baade for Rig og Fattig, men skulde man klare sig med Halm alene, kunde det jo blive beskedent nok; som Regel har der nok hørt mere til.

Den berømte svenske Botaniker Linné giver fra en Rejse til Øland og Gotland i 1751 en Beskrivelse af Boligforholdene der, og han fortæller, at man langs Væggene havde hule Bænke, fyldte med Halm og dækkede med lange Dynner; de brugtes som Siddepladser om Dagen og som Sovepladser om Natten.³⁾

Der er forskelligt, som tyder paa, at lignende Indretninger var til Stede i nordiske Huse langt tilbage i Tiden, og i Den ældre Edda udfordrer Loke Beyggver ved at sige: »Du krøb til Bunds i Bænkehalmen, naar andre stod og stredes.«⁴⁾

Over Halmen kunde man ogsaa have Skindtæpper, og det er værd at lægge Mærke til, at Ligene i Egekisterne fra Broncealderen hviler paa en Kohud og er tildækket med uldent Tøj, og at Bunden i Skrydstruppigens Kiste var belagt med Planter. Højest sandsynligt afspejler Gravskikken visse Træk fra de levendes Soveplads. Et Skindlagen bredt over Halmen var endnu i det 16de Aarh. en attraaet, men kostbar Bekvemmelighed, som oversteg den jævne Mands Formaaen. Højt oppe i Tiden vides Bønderne at have brugt Skind at dække sig med om Natten. Ordsproget siger herom: »Stræk Foden (kun) saa langt, at Skindtæppet kan naa over den.«⁵⁾, og der menes aabenbart: Sæt Tæring efter Næring.

I sin Beskrivelse af norske Bønders Boligforhold i Søndmør skriver H. Strøm i 1762: »Til den ene Side af Røg-Stuen, og under eet Tag med den, bygges altid en saa kaldet Kofve eller Senge-Kammer, som har ikkun een Dør og Indgang fra Stuen alene, og tiener fornemmelig til Sovestæd for Bonden og hans Hustrue. I dette Kammer findes da altid en Seng foruden, som staaer i Stuen, begge ere forsynet med de sædvanlige Senge-

³⁾ C. v. Linné: *Ölandska och Gothlandska Resa*. Stockholm 1745. S. 152.

⁴⁾ Den ældre Edda, *Loketrættin*, Vers 46, S. 70. Olaf Hansens Oversættelse 1911.

⁵⁾ Peder Laales *Danske Ordsprog*. København 1929. S. 82.

Klæder, ikkun at man i Stæden for Overdyner bruger enten de saa kaldte Skind-Fælder (disse bruges og som Underdyner), hvilke ere sammensatte af beredte Faare-Skind med Ulden paa eller og Ryer, det er, uldene Dækkener, som paa den yvendige Side ere glatte, men paa den indvendige meget noppede eller flossede.«⁶⁾ Og H. J. Wille fortæller fra Sillejord Præstegield: »Deres Sengeklæder ere ligesaa simple og enfoldige som deres Gangklæder. Dynen eller Lagen ere ikke brugelige uden af de Rigeste, som dermed herbergere Folk uden for Bondestanden; thi ellers legges kun oven paa Halmen et uldent Vadmels Klæde, kaldet Kield, 3 Alen langt og bredt til 1½ Rdls. Værdie; dette tiener til Underdyne og Lagen, et Dito tiener til Overlagen og en Skindfeld, som bestaaer af 6 voxne Faarskind, beredde paa den yttre, men lodne paa den indre Side til 1 Rdls. bruges istedet for Overdyne.«⁷⁾

Fra Danmark faar vi i en Rejsebeskrivelse fra 1799 i et Par Ord et Indtryk fra et Værtshus i Hornbæk: »... den lave, trange lille Stue var smykket med moralske Indskrifter, Væggene vare mørkeblaa malede med Oliefarve, Sengene ere saa smaae, at en heel Dannemand neppe kan vende sig i dem.«⁸⁾

Hvornaar Fjerdynen kom i Brug, kan vi foreløbig ikke afgøre med Bestemthed. De ældste Spor har vi fundet i en Høvdingegrav fra Mammen ved Viborg, dateret til Midten af det 10de Aarh.⁹⁾ Her fandtes paa Ligets Plads store sammenpressede Kager eller Flager af Fjer, og der var bevaret et Pudevaar af uldent Tøj — det er foreløbig den ældste Pude, der kendes fra danske Fund.

I Jellingehøjen fandtes ligeledes ved Udgravningen i 1861¹⁰⁾ Spor af Fjer, og i Knud den Helliges Skrin i Sct. Knuds Kirke i Odense er bevaret en Pude, den saakaldte Duepude. Navnet hen-

⁶⁾ H. Strøm: *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør I. Sorøe 1762. S. 561.*

⁷⁾ H. I. Wille: *Beskrivelse over Sillejords Præstegield. København 1786. S. 224.*

⁸⁾ *Danske Reiseiagttagelser. II B. Kiøbenhavn 1799. S. 231.*

⁹⁾ I. I. A. Worsaae: *Om Mammen-Fundet. Aarb. for Nord. Oldkyndighed 1869. S. 207.*

¹⁰⁾ Sophus Müller: *Kongehøjene i Jellinge. København 1875. S. 24.*

tyder til Motiverne i det kostbare Betræk af Silkestof, der menes indført fra Syden.¹¹⁾

Men i Saga-Litteraturen møder vi forøvrigt ogsaa Omtale af Sengeudstyr, i Fortælling om Eyrbyggerne f. Eks. berettes om en Kvinde, som hed Thorgunne og kom fra Syderøerne (Hebri-derne). Hun bragte mange Sager med sig: kostbare Sengeklæder og Puder, engelske Lagener, et Silkeomhæng o. m. a. Alt dette forekommer Thurid, Konen i den Gaard, hvor Thorgunne faar Ophold, saa attraaværdigt, at hun spørger, om hun kan købe nogle af disse Herligheder, men Thorgunne svarer afvisende, at det ikke er hendes Agt at sove i Halmen for Thurids Skyld.¹²⁾

Nu er det jo imidlertid ingenlunde givet, at man oprindelig netop har brugt *Fjer* som Dynestyld. Selvfølgelig kan man stoppe Dynerne med saa meget andet; det er der Beviser nok for fra senere Tid.

Saaledes ved man, at Fattigfolk ofte maatte tage til Takke med Avner og Halmhakkelse. En Kone paa Als, som vel nu er i 40erne, har fortalt, at da hun som nygift flyttede ind i en ret stor og velhavende Gaard, skulde den gamle Kone i Gaarden hvert Foraar og Efteraar have friske Havreavner i et Vaar, som laa underst i Sengen under den egentlige Underdyne, med andre Ord en Slags Madras.¹³⁾ En dansk Husholdningsbog fra 1796 giver følgende Anvisning paa Tilberedning af Halmdyner: »Man hefter Straaet fast sammen i runde tykke Bundter jevnslidende, til de ere saa brede som Sengene. Man kan tage 2 eller 3 Lag i Høiden og overtrække dem med grovt Lærred, da seer det ud som en ordentlig Madrass. *Siv*-Sengemaatter forfærdiges hist og her paa Landet, ere ikke kostbare, og meget reenlige. Hvo der har Lejlighed til at faa *Siv* nok, som dertil kunde behøves, og har nogen Vittighed og Behændighed kan, uden at have seet en saadan, let gjøre een selv.«¹⁴⁾

¹¹⁾ Agnes Geijer: Sidenvävnaderna i Helige Knuts Helgonskrin i Odense Domkyrka. Aarb. for Nord. Oldkyndighed 1935. S. 155—68.

¹²⁾ Fortælling om Eyrbyggerne, oversat af N. M. Petersen. 4. Udgave. S. 81.

¹³⁾ Meddelt af Fru Anna Ernst Christensen, Adserballe, Als, 1942.

¹⁴⁾ Den erfarne Raadgiverinde. København 1796. S. 60.

Antagelig har ogsaa Kæruld været brugt, om man end maa tro, at den har spillet en forholdsvis ringe Rolle. Mos derimod har man formentlig let kunnet bekomme i fornøden Mængde, og fra 1796 findes en Anvisning paa Tilberedning af Mosdyner: »I September Maaned indsamler man Moos, der groer i Skovegne paa Træer og Steene, naar det er tørt, afpilles Jord og det træagtige derfra, henlægger det paa Loftet og veyres i en Uges Tid, hvorefter det bankes og pusles med en liden Kiep. Dette saaledes til-lavede Moos indsyer man i et Lærreds Dynevaar ligesom Krølhaar, med Korsviis Stikning i Ruder; og disse Madrasser ere ganske bløde at ligge paa. Skulle de med Tiden blive noget flade, kan de soeles i Luften og bankes med en tynd Kiep, da Mooset reyser sig igjen.«¹⁵⁾

Humle har jo ogsaa haft Ord paa sig for at være egnet som Dynefyld. Dog mener en gammel Kone fra Bjerre Herred, at man nærmest brugte Humledyner til at fylde Sengene op med, saa disse kunde svulme og vise Huset's Velstand; de var ikke beregnede til Brug som almindelige Dyner, og var som oftest blot syet af Lærred. Der er dem, der paastaar, at Humle har søvndyssende Virkning, og derfor skal man i tidligere Tid have yndet en Hovedpude, stoppet med Humle, som Middel mod Søvnløshed.

Men Fjer har selvfølgelig været det foretrukne Materiale, og saavel vilde som tamme Fugle har maattet yde deres Bidrag. Fjer og Dun har vel nok været anset for et ret kostbart Dynefyld, hvorfor man end ikke undsaa sig ved at plyndre Fuglene for deres Dragt i levende Live; ifølge en Lærebog i Husholdning kunde Gæs, som ikke skulde ruge, taale fire Plukninger i Løbet af en Sommer. Man begyndte midt i April og gentog Forestillingen hver 8de Uge — sidste Gang ved Mikkelsdag. Selv unge Dyr, som ikke skulde fedes og slagtes, kunde taale Plukning allerede ved St. Hansdagstide.¹⁶⁾ Denne Fremgangsmaade siges dog senere at være blevet forbudt ved Lov, men hvadenten man nu plukkede levende eller slagtede Fugle, skulde man gaa til Værks med Over-

¹⁵⁾ L. M. Wedel: Oeconomisk-patriotiske Afhandlinger og Forslag, praktiske Landmænd tilegnede. København 1796. S. 57.

¹⁶⁾ Den erfarne Raadgiverinde. S. 47—48 og 51.

læg; thi Fjer og Dun var ikke lige fine og gode paa alle Partier af Fuglen; Forholdet svarer her nogenlunde til det, som gør sig gældende med Faarene og Ulden; man maatte sortere og tog naturligvis de bedste Fjer til sine bedste Dynere. Af fire slagtede Gæs skal man kunne faa 1 Pund Fjer, og af seksten 1 Pund Dun. Man kunde derfor ikke tillade Gæssene den Luxus at gaa og tabe Fjerene her og der paa Markerne. Det hedder i Bjerre Herred i Østjylland, at det er »en ring' Pige, der ikke vil springe over 7 »Tvoongjar« efter een Fjer.« Pigerne havde i alle Fald den Morgenjerning at afsøge Høsehøuset for at pille Fjer op. En gammel Kone paa 94 Aar har fortalt, at hun i 1860erne tjente hos en særlig imødekommende Madmoder, der tilstod hende Ret til »Jagten« i Høsehøuset om Morgenen, for at hun kunde samle Fjer til sit Udstyr¹⁷⁾, og en gammel Lærerkone fra Hads Herred Nord for Horsens Fjord samlede endnu tæt ved Aar 1900 hver Morgen Fjer op paa Gulvet i Stuen, efter at Sengene var redt, og kom dem i en dertil indrettet Pose.¹⁸⁾ At Skikken er videre udbredt, fremgaar af, at der i Hillerød Folkemuseum paa en Alkovedør hænger en lille Pose, bestemt for samme Brug.

Dette tyder just ikke paa, at Dynestofferne var helt saa tætte, som man kunde ønske. Der var da ogsaa dem, der fandt paa at stryge Dynetøjet paa Vranken med Sæbe for at faa det tæt; andre brugte en Blanding af Voks og Terpentin; allerfinest var det at lave et Afkog af Malurt og blande Mel, Terpentin og Voks deri. De uldne Stoffer kunde man valke, hvilket gav et ypperligt Resultat, men naturligst var det gennem selve Vævningen at fremstille Tøjer af den nødvendige Tæthed, — et Punkt vi skal vende tilbage til nedenfor.

Nu vil vi først se paa, hvad der fra forskellig Side regnes for passende til en Sengs Udstyr.

Til Bondesengene fra senere Tid hørte nok et Par Underdyner, en Langpude, et Par Hovedpuder og en Overdyne. En Vejledning i Husholdning fra 1795, som ogsaa tager Sigte paa Byforhold, me-

¹⁷⁾ Meddelt af Fru Sine Westergaard, Smedskær pr. Vrigsted.

¹⁸⁾ Meddelt af Fru Caroline Leth-Jørgensen, Aalstrup pr. Falling.

ner, at der skal være tre Underdyner, tre lange Hovedpuder med to Trækkepuder (?) samt en Overdyne. Der tales ogsaa om Lændepuder og Fodpøller. Til en Underdyne skal bruges 14 Alen Bolster af en Bredde paa $5\frac{1}{16}$ Kvarter og 24 Pund Fjer. Til Overdynen fordres 12 Alen Olmerdug af samme Bredde og 8 Pund Dun og 4 Pund Edderdun.¹⁹⁾ Et andet Forslag regner med 18 Pund Fjer til Overdynen og 33 Pund til hver Underdyne, til Pølle 6 Pund og til hver Hovedpude 5 Pund.²⁰⁾

En Bog om Landbrugsøkonomi bringer i 1796 følgende Betragtning: »Gaasefjeder og Duun vil med Tiden blive kostbarere, ligesom Giæssenes Antal indskrænkes alt meere ved de nye Udskiftninger; thi naar man regner til en opreedt Seng 48—50 Pund Fjeder, saa udfordres dertil 200 Giæs. Og i en Stad, der indeholder 50.000 Mennesker, maa man altsaa have Fjeder af 10 Millioner Giæs.«²¹⁾ Ja — efter dette indser man maaske bedre det betimelige i Pigernes Anstrengelser for at samle Fjer!

Det synes at være det almindelige, at Stofferne var 5—6 Kvarter brede, hvilket svarer til 80—100 cm. Puderne blev for det meste vævet i en mindre Bredde, men der kunde ogsaa for Dynestoffernes Vedkommende være Forskel; man taler om en *Gaardmandsbredde* og en *Husmandsbredde*. — Endelig var der naturligvis Forskel paa Dynernes Størrelse, alt eftersom de skulde være til en dobbelt Seng eller en enkelt Seng. En dobbelt Dyne havde 4 Bredder — en enkelt 3 Bredder.

Til et Vuggeudstyr regnede man: to Underdyner, en Lændepude, to Hovedpuder, en Overdyne. Til Overtræk Kattun eller Lærred.

Paa Als forekommer en saakaldet *Kristenpude*, d. v. s. en Daabspude. Den maalte ca. $\frac{3}{4}$ m paa hver Led og var bestemt til at slaas ind, saa Hjørne faldt ind i Hjørne, og Puden blev formet som en lille Baad eller Vugge, og i Fordybningen blev Barnet anbragt, naar det skulde bringes til Daab, maaske ved Vintertid og

¹⁹⁾ Underviisning for unge Fruentimmere. Kjøbenhavn 1795 I. S. 193.

²⁰⁾ Den erfarne Raadgiverinde. S. 57.

²¹⁾ L. M. Wedels ovenfor anførte Skrift S. 56.

ad lange Veje til en Kirke, der var meget kold. — Det var et Arrangement, som i lige Grad var smukt og praktisk.²²⁾

Det var saaledes ikke saa ganske lidt, der skulde til, hvis et Hjem skulde være virkelig velforsynet med Sengetøj, og der ligger givetvis en saglig Begrundelse bag Kravet om, at Dynetøjerne skulde være tætte. Forøvrigt er et Tøjstykke jo i det hele taget at betragte som en Brugsgenstand, der skal konstrueres efter sit bestemte Formaal ligesaa vel som enhver anden Nytteting.

Man har hørt den Paastand, at der ved Vævning af Dynevaar for hver Skudtraad skal gives tyve Slag med Vævens Slagbord, andre mener, at fem er nok, men i alle Fald skal der en kraftig Slagning til, og nogle brugte at have Jern eller Bly i Slagbordet for at give det ekstra Vægt. Af ligesaa stor Vigtighed har det imidlertid været, at Væveren forstod at vælge de rigtige Bindinger og lægge dem til Rette, saaledes at Stoffet blev af den rigtige Kvalitet, d. v. s. at lægge Længdetraadene saa tæt eller saa aabent, at der netop blev den nødvendige Plads til Skuddet.

Alle vil vide, at et Tøjstykke bestaar af to Traadsystemer. Det ene, der ligger efter Længden, kalder man for *Trend* eller *Kæde*, og det, der gaar paa tværs, kalder man for *Skud* eller *Islæt*. De to Sæt Traade indarbejdes i hinanden ved Hjælp af en Væv.

Det er naturligt, at man for Vævningen skaber sig en Slags Udtryksmiddel — et System eller en Kode, om man vil — ligesom man f. Eks. for Musikken bruger Noder, og som Noderne tegnes ind paa vandrette Linier, saaledes tegner vi Vævepunkterne ind paa kvadreret Papir. Det Skæringspunkt mellem Traadene, hvor Tværtraaden ligger fremme paa Retsiden, kalder vi for et *Bindepunkt*, og det markeres i Feltet med en sort Plet. Hvor Kvadraterne er tomme, er det underforstaaet, at en Længdetraad er synlig.

I Toskaft gaar Skuddet skiftevis over een og under een af Kædetraadene, ganske som i en almindelig Strømpestopning, om den ellers er korrekt udført. Systemet, der er paa to Traade, kaldes en *Rapport*. Toskaft er den enkleste Vævemaade, anvendt f. Eks.

²²⁾ Meddelt af Fru Anna Ernst Christensen, Adserballe, Als.

til alle vore Tøjer fra Bronzealderen, men i Virkeligheden er den saa primitiv, at den maa være opfundet før Væven, for en simpel Risfletning til et Gærde el. lign. har faktisk Analysen Toskaft.

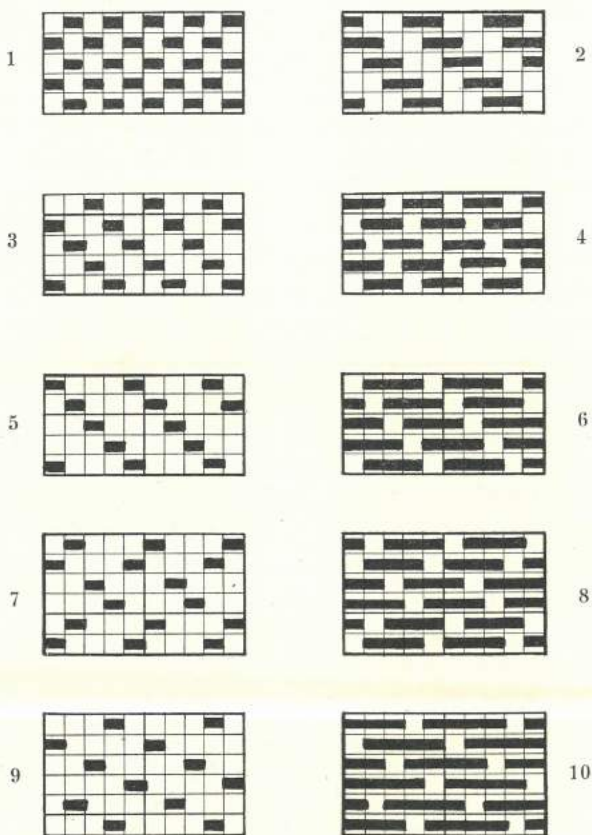

Fig. 1. 1. Toskaft. 2. Firskaftet Dobbeltkipper.
3, 5 7 og 9 er Bolsterbindinger (Trendeffekt).
4, 6, 8 og 10 er Olmerdugsbindinger (Skudeffekt).

Man vilde jo umiddelbart vente, at der efter en Toskaft fulgte en Treskaft, men det er ingenlunde Tilfældet. En *firskaftet* Vævning er det næste Trin i Udviklingen. I en *Firskaftkipper* gaar Tværtraadene skiftevis over to og under to af Længdetraadene,

men dog saaledes, at Skuddet for hver Omgang rykker et Trin til Side, og Stoffet faar fine aftrappede Linier. Man taler da om *Diagonaltekstur*.

Men medens den ældste Firskaft er ens paa begge Sider og derfor kaldes for *Dobbeltkiper*, findes der en uligesidig Kiper, som kaldes for *firskaftet Enkeltkiper* (Fig. 1.⁵⁻⁶). Heri ligger tre Bindepunkter sammen, og derefter følger et tomt Felt. Jeg kender kun denne Kiperart fra ret sen Tid, men det er forøvrigt den, man anvender mest i Bolstervævningen. Ogsaa Korskiperen (Fig. 1.⁷⁻⁸) synes af ret sen Herkomst.

Paa Treskaftkiperen (Fig. 1.³⁻⁴) har vi de første Eksempler i Vikingetiden, nemlig i et Tøjstykke, fundet i en Høvdingegrav fra Mammen ved Viborg, dateret omtrent til Gorm den Gamles Tid. I Middelalderen synes Treskaftkiperen almindelig.

I den Væveart, som kommer til at spille den største Rolle i Dynevævningen i de senere Perioder, er Rapporten paa fem Traade, det er den saakaldte *Satin- eller Atlasvævning* (Fig. 1.⁹⁻¹⁰), og den kan ingenlunde kaldes for primitiv.

I Femskaft-Satin (Fig. 1.¹⁰) gaar Skuddet over fire og under een, altsaa lægger Tværtraaden sig i langt overvejende Grad paa Retsiden, og naar man lader Skuddet veksle i kraftige Farver, er det indlysende, at Stoffet vil blive meget virkningsfuldt. Men dette er som sagt ikke nok, man maa huske Grundkravet: Tæthed.

Det er givet, at Traaden, der fastholdes i de to Punkter, kan presses stærkest tilbage paa det Sted, der ligger midt imellem disse, følgelig er det klogt at lægge det næste Bindepunkt midt i Buen, og ikke ved Siden af det foregaaende. Næste Gang ligesaa, og vi ser, at det i Virkeligheden er Satinvævningens Idé at sprede Bindepunkterne saa meget som muligt. De skjules faktisk ganske paa Retsiden, og man har faaet Stof med en fin, lukket Overflade, hvor det ene Traadsystem ganske dominerer baade farve- og materialemæssigt.

Ikke underligt da, at Satinbindingen tidligt blev anvendt til Luksusstoffer, fortrinsvis Silke, der faar Lov at fremtræde i fuld Glans, naar Traaden ligger frit i saa lange Spring paa Retsiden.

Imidlertid er det ikke nødvendigt, at man giver Skuddet Overvægten. Vævningen kan ogsaa arrangeres saaledes, at Effekten falder efter Længden, og Kædetraadene bliver altsaa fremtrædende paa Retsiden, og dette er netop Tilfældet ved det saakaldte Bolsterstof, der som Regel er vævet af Hør eller Bomuldsgarn og sribet af efter Længden. Man plejer ogsaa at inddele Sengetøjsvævningen i to Hovedgrupper: *Bolster* og *Olmerdug*, og de er teknisk set nøje beslægtede, idet de i Virkeligheden bestaar af de samme Bestanddele, som blot anvendes i omvendt Orden. *Bolster* væves fortrinsvis af Linnedgarn eller Bomuldsgarn, medens *Olmerdugen* væves af Uld paa Hør eller Bomuld. Gamle Vævebøger kalder Bolster for Underdynestof, medens Olmerdugen fortrinsvis anvendes til Overdyner.

I Sagaen møder man Ordet *Bulster*, som skal betyde Hoveddyne eller Pude, en opdynget Masse eller tykke Skyer. Betegnelsen Bolster, som forøvrigt gaar igen i Polstring, betyder altsaa Udstopning; og naar en gammel Væver ganske simpelt opfatter Bolstret som Underlag, passer det med, at Bolster ogsaa bruges som Betegnelse paa det underste Tværtræ, som Fadingen hviler paa i en Vogn. Den primære Betydning er da antagelig: et udstopet Underlag.²³⁾ I Ældre Edda, første Kvad om Gudrun, staar: »Og Gudrun sank sammen ved Bolstret,«²⁴⁾ og i Atlakvida, der beretter om, hvorledes Gudrun dræber baade Atle og hans Sønner, hedder det: »Bolstrene hun gav at drikke Kongens Blod med grumme Hænder.«²⁵⁾ At Ordet Bolster hyppigt forekommer i Folkevisen, er velkendt. I Vadstena Klosterregler fra 1451—52 hedder det, at de, der ikke er tilfreds med at ligge paa Halm og et Bjørneskind, skulde have Priorindens Tilladelse til at ligge paa Bulster, Vadmelslagen eller paa Linlagen. Bolstret betegner altsaa et Fremskridt fra Halmunderlaget med Skind over.²⁶⁾

²³⁾ Angaaende Navne paa Tøjer se: Ordbog over det danske Sprog. Hjalmar Falk: Altwestnordische Kleiderkunde. O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. København 1881—85.

²⁴⁾ Ældre Edda. Olaf Hansens Oversættelse. København 1911. S. 190, Vers 15.

²⁵⁾ Ældre Edda ved F. Winkel Horn. København 1869. S. 227.

²⁶⁾ U. T. Sirelius: Finlands Ryor. Helsingfors 1924. S. 227, Note 5.

I sønderjydske Dialekt forekommer Betegnelsen *Brotavle* for Bolstertøjet, hvilket formentlig hentyder til, at Stoffet hyppigst er vævet i *Spidskipper*, altsaa med Zigzaglinier eller Sildebensmønstre, som man kalder for »Broer«. Christine Reimer fortæller nemlig fra Fyn, at man der vævede baade Hvergarn og Linnedstof i »Broer«, hvormed der menes Striber paa skraa, altsaa en Art

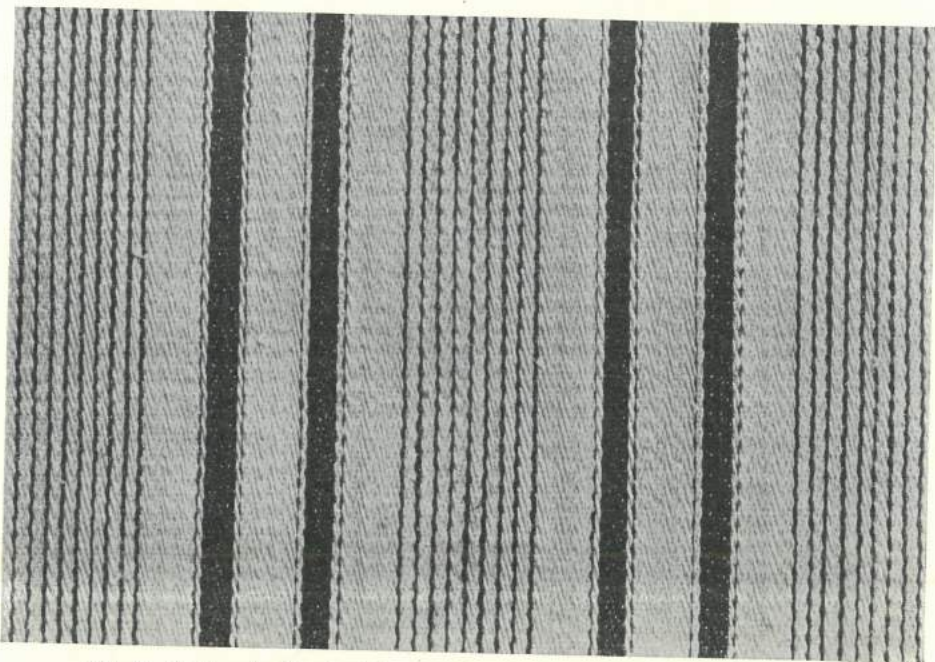

Fig. 2. Bolster fra Sønderjylland. Hør, »Brotavle«, sribet efter Længden.
Farver: blaat og halvbleget. Dansk Folkemuseum.

Kiper.²⁷⁾ Fra Als har man Udtrykket *emmeret Keber*, hvilket har sin Forklaring i Ligheden med Linieføringen i Bogstavet M. Paa Bornholm findes ogsaa en Slags Tøj, der kaldes »Ems«²⁸⁾, hvilket ogsaa maa antages at være Stof, udført i spidskipret Vævning.

²⁷⁾ Christine Reimer: *anf. Skrift* S. 630.

²⁸⁾ O. I. Rawert: *Beretning om Linnedvæveriets, fornemmeligen Linnedhusflidens nuværende Tilstand i de danske Provindser*. København 1844. S. 3.

Udtrykket M-Streger kendes forøvrigt endnu i Østjylland. Hvis Børn river Havegange, saa der dannes Zigzagmønster af Rivens Tænder, siger de, at de danner »M-Streger«.

Navnet *Olmerdug* eller Ulmerdug menes blot at antyde, at det er en Slags Tøj, der oprindeligt er kommet fra Byen Ulm i Tyskland.²⁹⁾ Ordet synes da ogsaa senere end Bolster, og det forekommer vistnok ikke i Sagaen, men derimod noget højere op i Tiden. En Olmerdugs Dundyne fra 1617 nævnes af J. Olrik i »Gamle Hjem i Helsingør«, og fra Frederik d. 3's Salg af »Tugt-huset« ved Helligaandskirken 1650 omtales en Ulmerdugsvinkel, hvilket menes at være en Stue, hvori man vævede Ulmerdug.³⁰⁾

Den svenske Forfatterinde, Tekstiltforskeren Maria Collin, mener, at den femskafte Vævning først er kendt i Bondevævningen noget frem paa 1700-Tallet.³¹⁾ Dette lyder nu i alle Fald ikke sandsynligt. En Olmerdugsdyne af grønt fidskafft, d. v. s. Femskaft, nævnes i et Præstegaardsskifte fra 1701³²⁾, men allerede i et Herregaardsskifte fra 1530erne omtales fidskafft.³³⁾ Formodentlig har Bøndernes Døtre arbejdet med i Herregaardenes Vævestuer, og naar de havde set en Vævemaade der, var det lige til, at de gik hjem og gjorde Kunsten efter.

Foruden de to Hovedarter: Bolster og Olmerdug, Underdynetøj og Overdynetøj, findes endvidere *Vadmelsdyner*, *Sommerdyner* og *Dyner af Sardug* samt visse Varianter. Vi skal nu se paa de specielle Typer og Materialekombinationerne.

Ældre end alle de vævede Dynestoffer er sandsynligvis *Skinddynerne*; dem har man jo faktisk haft Materiale til allerede i Stenalderen, og for deres Ælde, typologisk set, er det saadan set vanskeligt at drage en Grænse.

Som Nr. 2 i Rækken maa *Vadmelet* have indfundet sig. Vadmel er et Uldstof, hvis Navn kommer af *Vad*, som betyder *Klæde*, og *Mel*, som betyder *Maal*; altsaa egentlig et bestemt Maal Klæde.

²⁹⁾ Hjalmar Falk: anf. Skrift S. 57.

³⁰⁾ C. Nyrop: Niels Lunde Reiersen. København 1896. S. 36.

³¹⁾ Maria Collin: Gamla Vävnader och deras Mönster. Stockholm 1928. S. 107.

³²⁾ Skifteforretning efter Pastor H. Pedersen Nyrop i Lødingen 1°/₄ 1701. S. 71.

³³⁾ Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslægt. Odense 1845. S. 101.

De Tøjer, som er fundet i Egekisterne fra Broncealderen, kan med Rette gaa under Betegnelsen Vadmel. Vadmel var paa Island i Fristatstiden i en vis Forstand »Møntfod«. Man læser jævnlig i Sagaen om, at der betaales med 100 Alen Vadmel.

Op gennem Tiden og lige ind til vore Dage var Vadmel Beklædningsstof for den jævne Mand. Naar Vadmel vales i tilstrækkelig Grad, kan det blive meget fast og tæt og er udmærket i Stand til at holde Fjer. Det opfylder saaledes Betingelsen for at blive et godt Dynestof. I et Inventarium fra Eskebjerggaard fra 1588 nævnes mange Vadmeldyner³⁴⁾ og ligesaa i et Bondeskifte fra 1648.³⁵⁾

Stampning eller Valkning³⁶⁾ er undertiden ogsaa anvendt ved Dyner af Olmerdugsvævningen. Det kunde tænkes, at man har grebet til denne Udvej, hvis Olmerdugen har været for løst vævet og derfor er blevet utæt.

Vadmeldynerne udmærker sig ved en Tyngde og Soliditet, der er saa overvældende, at man forstaar, at Kravet om noget mindre varmt og tungt maatte melde sig. *Sommerdyner* kalder man en bestemt Slags Dyner af en lettere Kvalitet. Vi kender dem foreløbig kun fra Sønderjylland, men de har formodentlig ogsaa været i Brug andre Steder. De væves hyppigst af Uld, slaaet paa Hør i Toskaftbinding — det er altsaa Hvergarndyner. I Reglen er de holdt i Mønstre med Terner.

Sardugdynerne synes ogsaa at være et sønderjydsk Fænomen. De er vævede som Olmerdug i Satinbinding og med Striber paa tværs, men frembyder den Mærkværdighed at bestaa af tre Materialer: Kæde af Hør og Skud af Bomuldsgarn i Bundfarven, medens Mønsterstriberne er af Uld.

Sardug virker maaske lidt behageligere end uldne Dyner, men synes ulige mindre praktisk, idet Bundfarven som oftest er af lyst Bomuldsgarn; antagelig er den Udslag af en Mode, fremkommet da Bomulden blev kendt af Landbefolkningen.

³⁴⁾ Odense Kathedralskole, Indbydelsesskrift 1928. S. 75.

³⁵⁾ Margrethe Hald: De Bolstre blaa, S. 18.

³⁶⁾ Om Stampning og Valkning, se Margrethe Hald: For Lud og koldt Vand. Kultur minder 1940—41. S. 124.

Endelig har vi visse Afarter af Bolsterstoffer. — Det er Stoffer udelukkende af Hør eller Blaar, som er vævet med Skudeffekt, altsaa med Afstribning paa tværs. Ofte er det netop de allergroveste Garnkvaliteter, f. Eks. Skættefaldet, som her har fundet Anvendelse (se Fig. 3), og da ujævnt spundet Garn er mindre be-

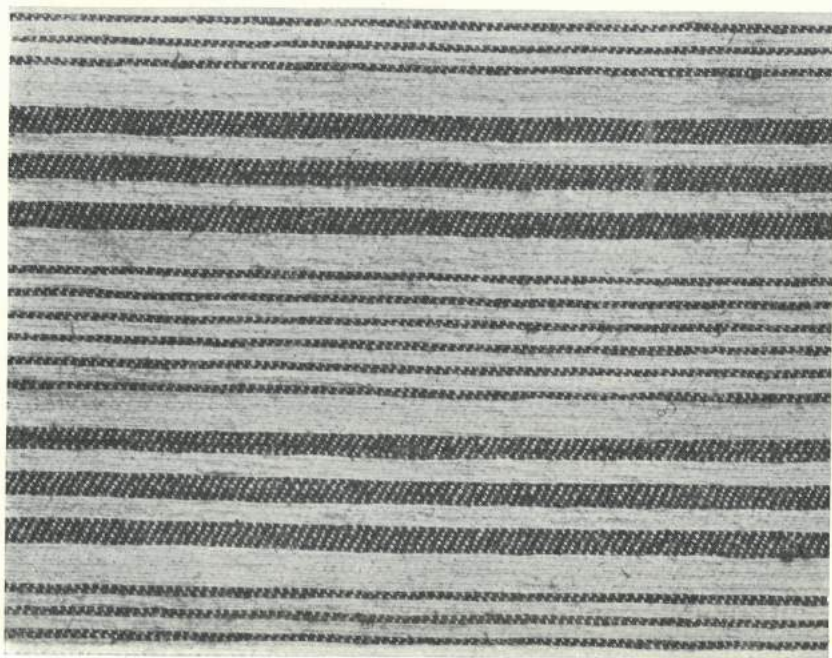

Fig. 3. Underdynetøj af Skætteblaar fra Sønderjylland. Tværstribet. Farver: blaat og naturfarvet. Dansk Folkemuseum.

kvent som Rendingsgarn, er det sandsynligt, at man her er knebet udenom de Vanskeligheder, som vilde fremkomme, hvis man af dette skulde væve Bolster efter den gode gamle Skik med tæt Kæde og Trendeeffekt. Iøvrigt er der noget vist ukonstruktivt ved det stærkt fremtrædende Skud paa tværs af Stoffer, der er bestemt til Underdyner. Der maa blive urimeligt stærkt Slid mod Lagenet, som skal ligge ovenover, og saaledes udsættes for saa stærk Gnidningsmodstand fra Underlaget. Ogsaa denne Type synes at forekomme hyppigst i Sønderjylland.

Dynemønstrene dannes i langt overvejende Grad af Striber, Sommerdynerne er dog hyppigst ternede, og Terner forekommer ogsaa i enkelte Tilfælde i Vadmelsdynerne.

At datere Dynerne paa Grundlag af saa enkle Mønsterformer er en grumme vanskelig Sag. Allerede i Broncealderen kunde man i Norden fremstille Mønstre baade med Striber og Terner. Stribet Tøj betragtedes i gamle Dage tydeligt nok som mere fremragende end det ensfarvede. Sturlungesagaen nævner en brunstribet Kittel med Ærmer og fortæller ogsaa, at en Mand, der hed Torgrim i Følge med 15 Mand drog ud for at overfalde Hakon Thordsen. Hakon var imidlertid ikke hjemme, men saa plyndrede de hans Hus og bortførte 10 Hundrede Alen brunstribet Vadmél, som Hakon havde bestemt for sin Udenlandsrejse. De mødte ingen Hindringer, men Gudrun, hans Kone, talte mange og heftige Ord til dem.³⁷⁾

Ogsaa andre Steder hører vi om sribet Tøj. Hos Peder Syv staaer følgende:

»Ikke er jeg Kærling graa,
for jeg bær Stav og Pose;
ikke est du heller Ridder god,
for du haver sribede Hoser.«³⁸⁾

Striber var altsaa en Prydelse for Riddere og Rangspersoner, som de mindre fornemme formentlig har søgt at efterligne.

Det er saaledes ikke nødvendigt at gaa til fjerne Lande for at søge de Forbilleder, som kan være Ophav til vore sribede Dyne-mønstre, paa den anden Side er Striber nu og da paa Mode i Høje-restandstekstilerne, bl. a. skal de netop være i Yndest i den flamske Tekstilproduktion fra 1300-Tallet.³⁹⁾ Indenfor primitiv Vævning er de ifølge deres Beskaffenhed vidt udbredte, og ligesaa i forskellige Landes Almuevævning, og for blot at give eet Eksempel, er Skørterne til de polske Kvinders Folkedragter syede af svære Uldstoffer, der er sribet af med kraftigt markerede Streger i stærke Farver. Mønstrene vil trods deres Ensartethed dog

³⁷⁾ Sturlunga Saga i Kr. Kålunds Oversættelse. København 1904. I. S. 182.

³⁸⁾ Peder Syvs kjernefulde Ordsprog ved R. Nyerup. København 1807. S. 151.

³⁹⁾ P. Nørlund: Flanderns Stortid i Arteveldernes Aarhundrede, »Belgien« S. 17.

gennem Farvevalget kunne faa et vist Særpræg, alt efter Smag og Naturel hos det Folk, eller den Stand, hvori de forekommer.

Det er en almindelig Mening, at de danske Bondevævninger i Farvepragt staar tilbage for vore Nabolandes. Maaske er dette rigtigt, maaske har denne Opfattelse dog snarest vundet Indpas, fordi Emnet ikke har været tilstrækkeligt belyst, og vi hidtil har overset det Omraade, hvor de klareste Farvevirkninger forekommer, nemlig i Sengetøjet. Det er kun rimeligt, at man her uhæmmet har givet sig Farven i Vold, — Dynetøjer skal ikke sønderlemmes ved Tilskæring, de er beregnede paa at ses i store Flader, der tillader Farven at fremtræde i fuld Glans. Jeg fristes stærkt til at sige, at vi her har det centrale Felt i vor Almuevævning — det er her, vi møder den folkelige Smag i Renkultur; thi — længe efter at Vævningen iøvrigt var vandret ud af Hjemmene og over til Landsbyvæveren — holdt Kvinderne selv Haand i Hanke med Kompositionen af Mønstrene til Dynerne; det almindelige var, at man omkring en Papskive vandt Garnet op, saa Farverne kom i den ønskede Rækkefølge; Striberne blev sat af i forskellige Bredder, og Farverne fik den Værdi, som man fandt bedst. Mest arbejdede man med de helt rene Farver, og mange Afstribninger er holdt i blot to Farver eller rettere hvidt med een Farve; uforlignelig godt kan det se ud med højrodt i hvid Bund, dog maa det bemærkes, at »hvidt« jo egentlig ikke er hvidt, men nærmest elfenbensfarvet.

Men Afstribninger kan jo nok arrangeres højst forskelligt, og man kunde med nogen Ret vente at finde — om jeg saa maa sige — at den ene »Stilart i Striber« afløser den anden, og saaledes er Udviklingen vel ogsaa gaaet for sig. Ikke desto mindre er jeg foreløbig betænkelig ved at fastslaa noget angaaende Kronologien, og det er heller ikke let at sige noget bestemt om Egnspræg. Vi har under Nationalmuseets Indsamling, naar vi har faaet en Del Dynere fra en Egn, f. Eks. Randers, og fundet dem karakteristiske og smukke, troet, at de viste noget typisk for denne Egn, men snart efter dukkede et Par Stykker af lignende Art op fra Sjælland. Der skal nemlig et meget betydeligt Materiale til, før man faar Vished i en saadan Sag, og jeg er nærmest

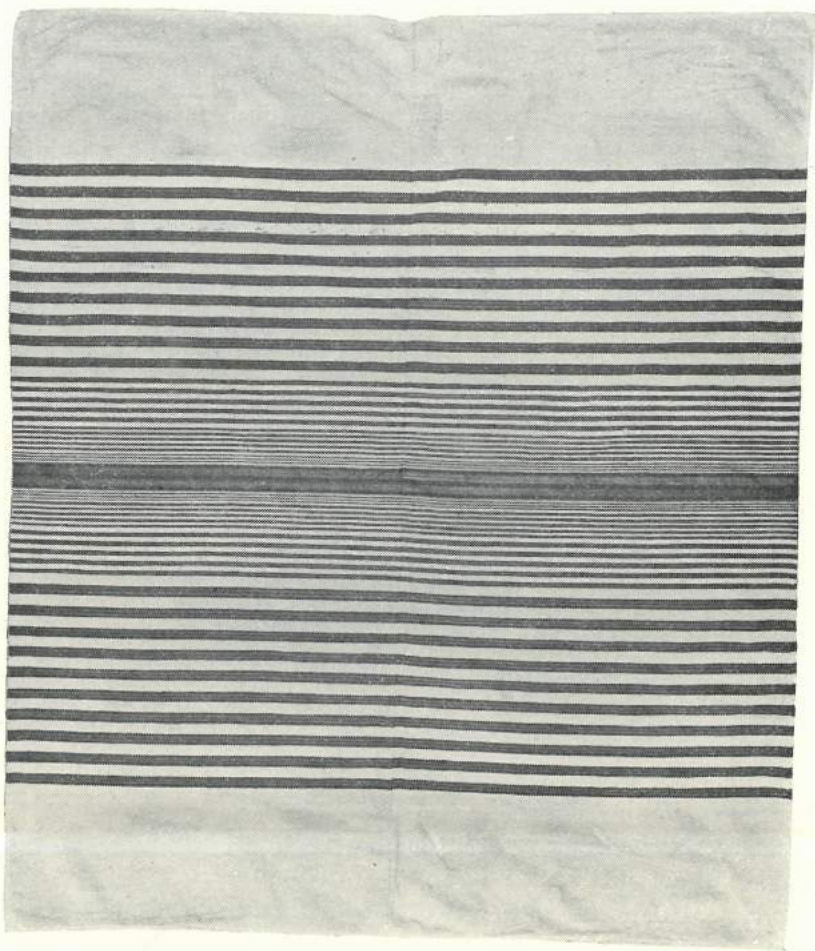

Fig. 4. Olmerdugsdyne fra Fyn. Farver: kraprødt, mørkeblaat og hvidt.
Dansk Folkemuseum.

tilbøjelig til at tro, at visse Moderetninger har naaet alle Egne af Landet. Der blev f. Eks. i 1781 oprettet et Væveseminarium i Køng⁴⁰⁾, og antagelig har Vævere fra hele Danmark faaet deres

⁴⁰⁾ N. C. Rom: Den danske Husflid. København 1898. S. 149.

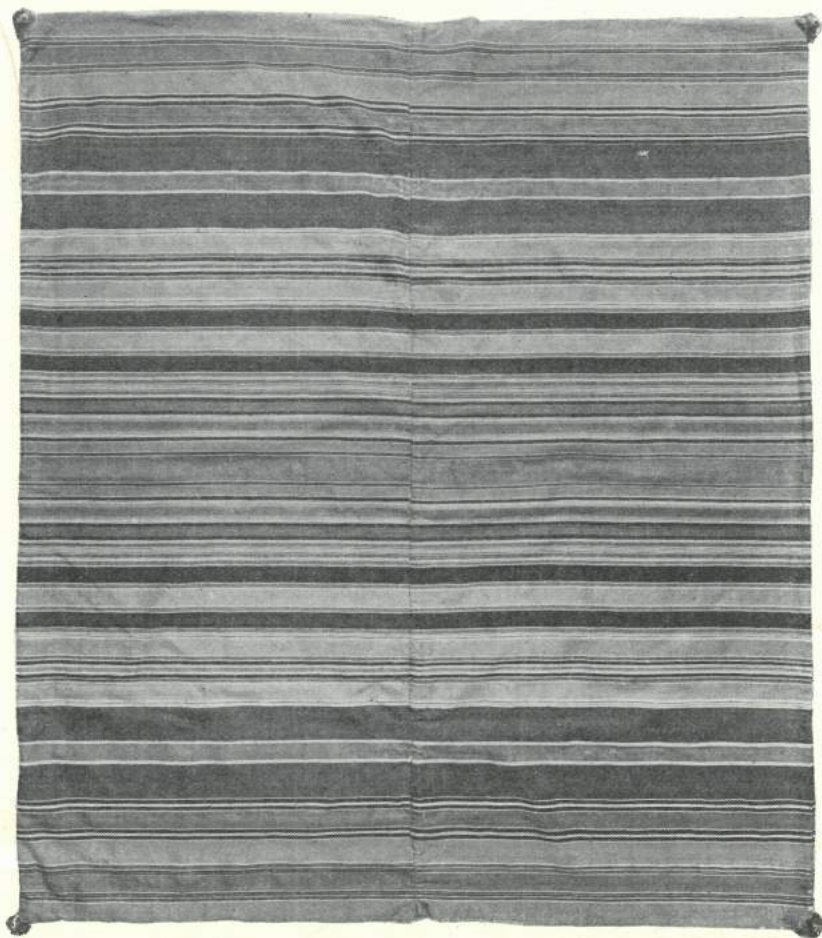

Fig. 5. Olmerdugsdyne fra Skelskøregnen. Farver: vissengrønt, mørkeblaat, rødt og hvidt. Dansk Folkemuseum.

Uddannelse der, hvorfor et saadant Lærested naturligvis har kunnet komme til at præge alle Landsdele.

Mønstrene lader sig dog adskille i visse Hovedgrupper:

1) For det første en almindelig Afstribning, hvor Striberne er fordelt ganske jævnt over hele Vævefladen. Her er mønstermæssigt set ikke taget Hensyn til, at Stoffet skulde være til en Dyne. Det kunde saadan set ligesaa godt være bestemt til Kjoletøj.

2) Dernæst har vi den Type, hvor Striberne samles i store Grupper — de er klart inddelt, og Størrelsesforholdene er beregnede efter Fladen, der skal dekoreres. Man kan maaske nok ikke her tale om en afsluttet Stribedekoration, idet Mønstret naturligvis kunde tænkes fortsat, men Stribebredde og Gruppernes Størrelse er dog her afstemt efter Flademaalet og indtager en smuk Placering i det store Felt, som er beregnet at skulle ses helt og ubeskaaret.

3) En Mønstertype er dannet saaledes, at Afstribningen er samlet over Midterfeltet, medens et vist Stykke — i Reglen 30—50 cm — for hver Ende er ensfarvet. Undertiden er kun anvendt ensbrede Striber, f. Eks. hvide eller blaa — i andre Tilfælde udgør hele Feltet en Komposition, sammensat af forskellige Stribevarianter, som tilsammen danner en Helhed. (Se Fig. 4).

Endelig har vi et Eksempel paa en Komposition, der fylder hele Fladen og er afstemt efter denne. Ud fra en Symmetriakse i Midten sammenstilles Striberne tilsyneladende uden om alle Regler — bortset fra denne ene, at de gentages i samme Orden til begge Sider udfra Midteraksen. Dynen Fig. 5 er et typisk Eksempel herpaa; den stammer fra Skelskøregnen.

Dannebrogsmoden, d. v. s. Abstribninger i rødt og hvidt — mener man dog med Bestemthed at turde sige er opstaaet i Sønderjylland efter 1864. Var man end afskaaret fra at vise de danske Farver fra sin Flagstang, havde man dog Lov at understrege sin Nationalitet i Dynevævningen, og hvem kunde i Grunden forbyde en at lægge sit Sengetøj til Soling paa en Tjørnehæk paa en national Festdag?

Iøvrigt siges der, at Mønstre i sort, hvidt og rødt florerede samtidig paa Vævene i Huse hos de anderledes sindede.

Og saaledes ser vi da, hvorledes et tilsyneladende beskedent og privat Omraade som vort Sengetøj og vore Soveskikke afspejler Træk fra de forskellige Grene af vor Kultur: Rigdom, Armod, Flid, Nøjsomhed, Skønhedssans, faglig og teknisk Kunnen; ja, endog politiske Begivenheder har sat deres Præg. —